

TROCHU INFORMAČNÍHO SVĚTLA DO TEMNOTY BEZZÁSAHOVOSTI

TOMÁŠ VRŠKA

TOMÁŠ VRŠKA

Na brněnském odboru ekologie lesa VÚKOZ, v.v.i. se zabývá výzkumem dynamiky přirozených temperátních lesů, managementem lesů ve zvláště chráněných územích a nepasečnými způsoby lesnického hospodaření; stejnou problematiku přednáší na Lesnické a dřevařské fakultě MENDELU v Brně. Je předsedou Rady NP Podyjí.

Kolega Martin Škorpík (MŠ) zpracoval pro časopis FOP č. 4/2015 obsáhlou studii věnující se problematice bezzásahovosti a kategorizace Národního parku Podyjí. Od roku 1991 se spolu na tomto území pracovně i jako místní občané setkáváme a intenzivně diskutujeme o péči o přírodu NP. A proto si i nyní dovoluji několik diskusních poznámek a úvah k jeho příspěvku.

KATEGORIZACE NP PODYJÍ DLE KRITERIÍ IUCN

Nejdůležitějším závěrem studie MŠ je sdělení, že „účinné ochraně všech cenných fenoménů v NP Podyjí by slušelo chápání tohoto území jako příkladu kategorie IV“ (str. 23) – myšleno managementové kategorie IV IUCN – tedy „Habitat/species management area“.

Dovoluji si použít protiargumentaci nejenom k tomuto celkovému závěru, ale také k některým podpurným argumentům MŠ, na základě kterých celkový závěr zformuloval.

Začneme definicí kategorie II (str. 20 v článku MŠ), která je základem pro zpočtybnění Podyjí jako národního parku ve smyslu kategorizace IUCN (tedy kategorie II). Bylo by nekorektní, kdybychom nedoplnili, že IUCN si je samozřejmě vědoma evropského problému s definicí pro národní parky. Ale právě proto byly ve spolupráci IUCN a Federace EUROPARC vydány k vyjasnění této situace dvě interpretační příručky – v roce 2000 pro celou Evropu (IUCN and EUROPARC 2000) a v roce 2008 ještě extra pro mediteránní oblasti. Příručky řeší evropský problém s rozsahem území (nejméně 1000 ha souvislého území pro NP) s označením kategorie (respektuje se, že označení národní park se historicky používá pro území jiné kategorie, ale nedoporučuje se tuto praxi zavádět v budoucnu) a také s nemožností najít ideální území pro národní parky v duchu „čistě“ definice IUCN. Příručka se sice vztahuje k původním „Guidelines“ IUCN z roku

1994 (IUCN/WCMC 1994), ale protože se v nových „Guidelines“ IUCN (Dudley ed. 2008) zásadní kritéria a podstata definice pro národní parky neměnily, platí příručka z roku 2000 pro Evropu i nadále. V ní se jasně konstatuje, že jestliže jinde ve světě nacházíme konzistentní, člověkem málo ovlivněná území, tak na většině evropského kontinentu (vyjma Skandinávie, částí Ruska a některých východoevropských zemí – např. Rumunska) se jedná pouze o fragmenty relativně přirozených ekosystémů. Proto i interpretační příručka jasně uvádí (str. 25), že cílem NP v Evropě je vyhledat místa s větší koncentrací těchto fragmentů a s použitím postupů obnovního managementu (restoration management) pokud možno obnovit funkce ekosystémů v okolí těchto fragmentů tak, aby vznikla souvislejší území, která jsou následně ponechána samovolnému vývoji. Proto v Evropě nemůžeme očekávat národní parky „...jako území, kde jsou zachovány kompletní ekosystémy s plnou škálou vazeb a přirozeně se vyskytujících druhů“. Ostatně v tomto duchu je konstruován i náš zákon č. 114/1992 Sb., který za národní parky (§15) považuje území, „jejichž značnou část zaujímají přirozené nebo lidskou činností málo ovlivněné ekosystémy...“. Rozhodně nehovoříme a nikdy jsme nehovořili o kompletních, člověkem neovlivněných ekosystémech.

Z tohoto pohledu si myslím, že NP Podyjí může a měl by v managementové kategorii IUCN II zůstat. Na řadě je ale další otázka – je to společenská objednávka? A právě tady kolega MŠ přináší řadu argumentů, proč vidí společenskou objednávku jinak. Tedy obhajuje pro Podyjí jako společensky vyšší hodnotu ochranu druhů i za cenu trvalé intervence do prostředí – tzn. trvalý management, jak je definován pro managementovou kategorii IUCN IV. Pro obhajobu jsou ale použita některá tvrzení, s nimiž nemohu souhlasit a pokusím se k nim vyjádřit.

OCHRANA HABITATŮ A DRUHŮ V ŠIRŠÍM MĚŘÍTKU

Kromě slůvka „minimálně“ se s MŠ shodují, že „...jsou-li cílem ochrany přírody v ovlivněných územích samovolné procesy, pak minimálně stejně hodnotný je takový způsob managementu, který nahrazuje alespoň ty základní chybějící vazby v ekosystému“ (str. 23). Domnívám se, že klíčovou otázkou naší ochrany přírody tedy je, jak vedle sebe v krajině tyto dva zásadně odlišné typy managementu poskládat. Pro pořádek je třeba připomenout, že naprostá většina plochy lesů v chráněných územích v ČR je v režimu aktivního managementu (27 % lesů v ČR je součástí ZCHÚ, EVL a ptačích oblastí a přitom jenom 1 % lesů v ČR je ponecháno samovolnému vývoji). Podíváme-li se na doubravy, jakožto hlavní předmět naší diskuse, tak v NP Podyjí jsou v rámci soustavy NATURA 2000 chráněny dva typy stanovišť:

9110 - Eurosibiřské stepní doubravy (tedy biotopy L6.4 Středoevropské bazifilní teplomilné doubravy a L6.5A Acidofilní teplomilné doubravy s kručinkou chlupatou (*Genista pilosa*) – celkem 50 ha v NP Podyjí; v rámci ČR celkem chráněno cca 2500 ha na 40 lokalitách, přičemž bezzásahový režim je mimo Podyjí na jednotkách procent této výměry.

9170 – Dubohabřiny asociace Galio-Carpinetum (tedy biotop L3.1 Hercynské dubohabřiny) – celkem 2385 ha v NP Podyjí; v rámci ČR cca 25000 ha na 115 lokalitách, kromě Podyjí je na cca 1/3 lokalit částečně (zpravidla výrazně plošně menšinou) uplatněn bezzásahový režim.

Podobně jsou předmětem ochrany dva „deštníkové“ druhy brouků, reprezentující další skupiny organismů vázaných zejména na osluněné stromy:

Cerambyx cerdo – je v ČR v rámci soustavy NATURA 2000 předmětem ochrany na 15 lokalitách, přičemž jedna je bezzásahová a v případě lokality Soutok-Podluží (výměra 9714 ha) je bezzásahový režim ve dvou NPR (40 ha) a „neoficiálně“ v několika fragmentech (také cca 40 ha).

Lucanus cervus – je v ČR v rámci soustavy NATURA 2000 předmětem ochrany na 36 lokalitách, z toho na 5 lokalitách je část plochy ponechána samovolnému vývoji. I kdybychom připustili nejhorší variantu vývoje pro tyto skupiny organismů, resp. pro xerothermní a zakrslé doubravy – tedy, že se z nich stane komplexně zapojený „temný“ les, tak v širším (republikovém) měřítku

habitatové a druhové ochrany zhoršíme stav na jednotkách procent plochy vymezené k jejich ochraně. Ochrana přírody v NP Podyjí není pochopitelně jenom otázkou „naturových“ typů stanovišť a vybraných druhů, jak dokládá MŠ na řadě dalších příkladů, a nelze je jednoduše pominout. Přesto se domnívám, že se „temná“ varianta bezzásahových lesů neuskuteční. Důvody se pokusím vysvětlit ve dvou následujících subkapitolách.

DISTURBANCE A STAV EKOSYSTÉMŮ

„Plocha obou území (i NP České Švýcarsko – pozn. aut.) je nedostačující a ekosystém postrádá mnoho důležitých vazeb. Z toho důvodu nebude možná ani přirozená dynamika vzniku disturbance způsobovaných přírodními mechanismy, jako jsou větrné polomy, námraza, povodně, požáry atd.“, konstatuje MŠ na str. 19. Na to, že řada biologů nevěří na disturbance v nižších polohách, už jsem si zvykl, ale to neznamená, že to je pravda. Každý strom jednou odumře – ať už jsou příčiny endogenní nebo exogenní. Jeho smrt je vždy narušením

menší území. Prosinčová ledovka v roce 2014 rozvrátila ploškově dosud nebývalou plochu lesů v NP (nyní probíhá letecké snímkování jako podklad pro vyhodnocení rozsahu a distribuce ploškovitosti). Samozřejmě, že jedna ledovková disturbance nestačí pro komplexní prosvětlení lesů, ale vytvořila první základ disturbanční mozaiky s různou intenzitou osvětlení stromů a vzniklých porostních mezer. A je třeba doplnit, že její rozsah byl rozhodně větší, než jsou „prosvětlovací“ možnosti každoročního aktivního managementu správy NP. Podobně se mohou dostatečně projevit disturbance větrem i v malých NP, o požáru ani nemluvě. Vzpomeňme požár na Havraní skále v NP České Švýcarsko v roce 2006. Následná sekundární sukcese lesa jasně ukázala, že se jedná o výborný managementový „zásah“ (Trochta et al. 2012). Jeho aktivní, řízenou realizaci si ovšem zatím nepřipouští ani většina lidí v oboru ochrany přírody. Významným, dosud dostatečně nepoznaným disturbančním faktorem jsou projevy globální klimatické změny – nahodilá distribuce srážek během

Disturbanční dynamika teplomilných doubrav se začíná projevovat od nejmenších gapů, kdy odumře jeden strom (v pozadí snímku) po gapu, kde již dochází k přímému oslunění půdního povrchu. Ještě si musíme počkat na plošně rozsáhlejší disturbance, které nepochybně přijdou. Foto Jaroslav Ponikelský

stavu lesa, od minimálního (odumře vlivem např. houbového patogenu nastojato) po totální (orkán rozvrátí les v řádu desítek hektarů). Vědecké práce, které se zabývají disturbanční dynamikou nikde neuvádějí, že by nestačilo území v řádu tisíců hektarů k tomu, aby se tam projevil disturbance většího rozsahu – na to nám stačí mnohem

vegetační sezony v kombinaci s teplotními extrémy může v horizontu let oslabit lesní porosty natolik, že budou disturbovány různými faktory víc, než jsme čekali.

„Výsledkem nastavení bezzásahového režimu v kulturně podmíněných ekosystémech bude přibližné ustálení stavu na jiné kvalitativní úrovni, a to často za cenu

zániku cenných přírodních hodnot. Pokud se rozhodneme pro takový management, který nahrazuje alespoň základní chybějící vazby a simuluje podmínky v úplném ekosystému, bude možno chránit populace reliktně přežívajících...“ (str. 23). To je velmi odvážné tvrzení – v první řadě neznáme podmínky úplného ekosystému, proto je ani nemůžeme plnohodnotně simulovat, a hlavně ponecháním samovolnému vývoji se rozhodně žádný stav neustálí. Ten se ustálí právě aktivním managementem, kterým budeme neustále les prosvětlovat a prostorově diferencovat (v dobře míněné snaze), a přitom nikdy nebudeme moci napodobit disturbance, které už budou probíhat v lese ponechaném samovolnému vývoji a vytvářet variabilitu prostředí, která je neopakovatelná a nerekonstruovatelná. Jediný příklad: v současnosti dynamicky

i v člověkem dříve obhospodařovaných lesích. Dochází postupně k návratu prvků přirozených lesů (old-growth elements), (Vandekerckhove et al. 2011).

V článku v časopise FOP č. 4/2015 jsem ve zkratce vysvětloval, proč se dosud nerozvinula disturbanční dynamika v lesích nižších poloh plně (str. 12). A NP Podyjí je toho příkladem. V posledních letech jsme ale svědky nově a častěji se objevujících (zatím maloplošných) disturbančních událostí. Porosty, které jsou od druhé světové války ponechány samovolnému vývoji, zkrátka postupně dorůstají do stavu, kdy jsou disturbovatelné při menší intenzitě disturbančního faktoru a není žádný racionální důvod si myslet, že disturbovány v budoucnu nebudou. Možná budeme zaskočeni, až nám shoří v horkém suchém létě strmé svahy a hůře přístupné porosty

Taktéž se shodujeme na skutečnosti, že v západní polovině NP, kde potenciálně převažuje spíše habr a buk a další listnaté dřeviny, je rozpor bezzásahovost/druhová ochrana výrazně méně konfliktní a potřeby druhové ochrany jsou řešeny plochami lesů, lesních okrajů apod. s trvalou péčí. Úplně stejně se dlouhodobě shodneme na potřebě aktivního managementu pro podporu druhů na všech nelesních plochách v NP, kde to má potenciálně význam a pochopitelně i v lesích NP, které jsou určeny pro trvalý management (včetně návratu velkých býložravců, požárového managementu, likvidace invazních druhů atd. – viz str. 23 v článku MŠ). Tím se náš problém omezuje pouze na východní polovinu území NP a v ní na část lesů na zvláště plošině NP a na plošně menší části svahů, které nemají strmý sklon.

V rámci podpory druhové ochrany byly při tvorbě druhého plánu péče (pro období 2012-2020) ve východní části NP Podyjí (pravobřežní část mezi Hnanicemi a Znojmem) rozšířeny plochy doubrav s aktivním managementem. Porosty v minulosti ponechané samovolnému vývoji, byly opět přeřazeny do režimu aktivního managementu – v současnosti je na východní části NP přes 500 ha porostů xerotemních acidofilních doubrav na zvláště plošině v režimu aktivního managementu (viz Reiterová et Škorpík 2012, str. 199, 201, 203). Pokud nepočítáme strmé svahy na pravém břehu Dyje, tak plocha doubrav ponechaných samovolnému vývoji na pravém břehu (tedy v podyjském pannoniku) je zlomkem plochy, která je v režimu trvalé péče. Podobně na levobřežní části byly vybrány plochy, v místech již ponechaných samovolnému vývoji pro obnovený aktivní management, aby byla minimalizována rizika z případného „zpoždění“ disturbancí. Zde sice plošně převažuje bezzásahový režim (viz Reiterová et Škorpík 2012, str. 199, 201, 203), ale bezzásahové území je obklopeno plochami lesů s trvalou péčí – tedy aktivním managementem pro podporu druhové diverzity. Také bychom neměli zapomínat na jiný důležitý faktor ovlivňující aktivní management. Správa NP může při současných kapacitních, finančních a legislativních možnostech operovat během jednoho roku na jednotkách procent plochy určených k trvalé péči – to znamená, že (zjednodušeně) prosvětlení lesů pro druhovou ochranu není v době platnosti současného plánu péče (a souvisejícího lesního hospodářského

Zato habrové pařežiny se „rozjely“ trochu divočeji - od mozaiky několikaarových plošek po měřítko hektarů. Foto Jaroslav Ponikelský

se rozvíjející obor biogeomorfologie prezentuje již první výsledky, které jasně ukazují na ochuzení prostředí v lesích, které nejsou (nebo jsou omezeně) disturbované vývratovou dynamikou (to platí i pro ochranně prosvětlované lesy, protože prosvětlováním korun se stabilizují uvolněné stromy a jsou mnohem odolnější povětrnostním vlivům). Bez vývratové dynamiky mizí postupně variabilita mikrostanovišť na povrchu půdy, která ovšem vytváří variabilitu podmínek pro budoucí druhovou diverzitu organismů (Šamonil et al. 2016). Bezzásahový režim naopak (pochopitelně v dlouhodobějším kontextu) spouští nenapodobitelné přírodní procesy, a to

na zvláště plošině nad údolím Dyje. Vědoma si této skutečnosti (disturbance se ještě plně nerozbehly, korunový zápoj se místy „zatahuje“), provádí správa NP aktivní management v území s trvalou péčí (viz další subkapitola).

SAMOVLNÝ VÝVOJ VERSUS AKTIVNÍ MANAGEMENT V NP PODYJÍ

V rámci seriózní diskuse budiž připomenuto, že pro MŠ není problém samovolný vývoj na většině prudkých svahů a skalách dyjského údolí (cca 1000 ha lesa; v nich zahrnuto i cca 750 ha lesů ochranných), v luzích resp. říční nivě mimo louky (to je ovšem marginální výměra lesů v NP).

plánu) komplexně realizovatelné ani na ploše k tomu určené. Myslím si, že nyní je třeba intenzivně a kvalitně realizovat management alespoň na části území určeného k trvalé péči a zabývat se další důležitou otázkou – finální distribucí ploch určených k trvalému managementu. Současný plán péče předpokládá, že na konci jeho platnosti ještě může dojít k menším úpravám v hranicích zásahového/bezzásahového území nebo vymezení nových ploch pro trvalý management – ve světle poznatků výzkumu, který nyní probíhá. Následně by měla být definována ustálená hranice mezi plochami s trvalým managementem a plochami bezzásahovými. A to je možnost, jak podpořit druhovou ochranu – např. vymezením plošek na hranách svahů, které jsou malými lokálními hotspoty biodiverzity a pojistit si v nich aktivní management, pokud se ještě nerozběhne plnohodnotný disturbanční režim.

IDEA BEZZÁSAHOVOSTI, RESP. NOVÉ DIVOČINY

K tak rozsáhlému a zásadnímu tématu se lze nyní vyjádřit jenom útržkovitě, v kontextu některých názorů MŠ. „*Pokud stanovíme jako nejvyšší a absolutní hodnotu neintervenci režim, výsledkem nebude stav přírody, který by se blížil poměrům před lidskou intervencí, ale většinou zcela něco jiného*“ (str. 19). Ale to přece nelze použít jako argument proti bezzásahovosti, neboť tato věta platí v Evropě i pro nejzachovalejší území! Za prvé nedovedeme přesně definovat, jaké bylo složení a funkce eko-

systemu před lidskou intervencí, za druhé nejsme orgán památkové péče, abychom něco chtěli dokonale rekonstruovat a za každou cenu zachovat. Nás na bezzásahovém režimu (jakkoliv také nedokonalém) zajímá primárně, co se děje v přírodě právě teď za stávajících podmínek prostředí (změna klimatu, spady NOx apod.) a proč se to děje, neboť to je jediná možnost k pochopení toho, jak se prostředí mění a pravděpodobně měnit bude. Rozhodnutí se pro bezzásahový režim je vždy arbitrární rozhodnutí, tedy společenský (kulturní) akt. Jak napsal Igor Michal – „divočinu nelze *ex definitio*ne vytvořit, lze ji pouze připustit“ (Michal 2002). A tak ji připouštíme i v NP Podyjí (i když jsme na některých plochách určitou dobu prováděli obnovní management).

„*Je důležité si uvědomit, že pokud jsou připsušeny samovolné procesy v systému, který není zcela neovlivněný lidskou činností a je v podstatě produktem kulturního vývoje, pak i výsledek je produktem kulturního vývoje*“ (str. 23). To ano – ale proto je i celá ochrana přírody produktem kulturního vývoje. Kdybychom se takto striktně vymezili, tak by nemělo smysl chránit ani Boubínský prales, protože i on je ovlivněn člověkem (v 19. a v části 20. století byl součástí obory, a to je dodnes na dynamice dřevinného patra rozpoznatelné). Měli bychom tedy na Boubíně vyřezávat rychle se šířící buk (protože byl v minulosti decimován zvěří a nyní má lepší podmínky díky klimatické změně a spadu dusíku), abychom si aktivním managementem pojistili záchranu geneticky jedinečné populace smrku? To není ironická

otázka k MŠ, ale vážně nadhozená otázka pro diskusi, pokud pochybujeme o smyslu samovolných procesů. Je třeba si připustit, že sukcesní procesy jsou většinou nevratné a ne plně napodobitelné.

Nejenom v NP Podyjí hledáme dlouhodobě mozaiku různých managementů, abychom si zachovali různorodost naší přírody a krajiny. Domnívám se, že i společenstva člověkem dříve více ovlivněná (když už se nezachovalo nic lepšího), mají mít svoje bezzásahová území – a to platí nejvíc pro nižší polohy – v nich totiž o spontánní dynamice víme nejméně, a pokud si na její projevy nepočkáme, tak se to nikdy nedovíme. A kdo neví, ten tápe a jeho rozhodnutí mohou být zatížena významnou chybou. Z tohoto pohledu je význam NP Podyjí skutečně nadnárodní – střední Evropa nemá ekvivalent lesů v nižších polohách, ve kterém bychom mohli sledovat spontánní projevy přírody v takovém měřítku.

Na začátku svého příspěvku (str. 17) uvádí MŠ: „*Její cenu (přírody – pozn. aut.) nelze obsáhnout lidskými měřítky, má hodnotu sama o sobě.*“ A právě proto ji chceme umožnit na převažující části NP Podyjí, aby se svobodně projevila. Profesorka Annik Schnitzler končí svůj článek nazvaný „Směrem k nové evropské divočině: přijetí lesů ponechaných samovolnému vývoji a dekolonizace přírody“ větou: „Proč musí být ekosystémy považovány jenom za vlastnictví člověka?“ (Schnitzler 2014).

LITERATURA

- Dudley N., ed., 2008.** *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories.* IUCN, Gland, Switzerland, 86 pp.
- IUCN/WCMC. 1994.** *Guidelines for Protected Area Management Categories.* IUCN, Gland, Switzerland, Cambridge, UK.
- IUCN and EUROPARC 2000.** *Guidelines for Protected Area Management Categories. Interpretation and application of the protected area management categories in Europe.* EUROPARC & WCPA, Grafenau, Germany, 48 pp.
- Michal I., 2002.** *Divočina jako kulturní objekt.* Vesmír 81: 187-188.
- Reiterová L., Škorpík M. (eds.), 2012.** *Plán péče o Národní park Podyjí a jeho ochranné pásmo.* Správa NP Podyjí, Znojmo, 316 pp.
- Schnitzler A., 2014.** *Towards a new European wilderness: embracing unmanaged forest growth and the decolonisation of nature.* *Landscape and Urban Planning*, 126: 74-80.
- Šamonil P. et al. 2016.** *Impacts of old, comparatively stable, treethrow microtopography on soils and forest dynamics in the northern hardwoods of Michigan, USA.* *Catena* 140: 45-55.
- Trochta J., Král K., Vrška T., 2012.** *Požár a sekundární sukcese jako prostředek obnovního managementu lesů v národním parku? In: Jongepierová et al. (eds.), Ekologická obnova v České republice, AOPK ČR, Praha, pp. 24-26.*
- Vandekerckhove et al., 2011.** *Reappearance of Old Growth Elements in Lowland Woodlands in Northern Belgium: Do the Associated Species Follow?* *Silva Fennica* 45: 909-935.

Článek „Co může přinést a způsobit bezzásahový režim v NP Podyjí“, který byl uveřejněn v minulém čísle časopisu, vyjadřuje názory autora, není však názorem a stanoviskem Správy Národního parku Podyjí.

Ing. Tomáš Rothrockl, ředitel Správy NP Podyjí